

แนวคิดพระโพธิสัตว์ของพุทธปรัชญาเถรวาทในมุมมองมหายาน
Theravada Buddhist Philosophy's the Concept of Bodhisattva
in the Viewpoint of Mahayana

พระวิเชียร เตียนอี (กาญจนไตรภพ)

Phra Wichien Tein_Ee (Kanjana Traipop)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: wichienfashi@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 20 มีนาคม 2566

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 30 มิถุนายน 2567

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 30 มิถุนายน 2567

บทคัดย่อ

บทความนี้ผู้เขียนมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการหาคำตอบเกี่ยวกับความสำคัญของแนวคิดพระโพธิสัตว์ของทั้งพุทธปรัชญาเถรวาทและมหายาน จากการศึกษาพบว่า ทั้งสองแนวคิดจะให้ความหมายของพระโพธิสัตว์ คือ ผู้ที่ตั้งใจและมีความมุ่งหมายที่จะบรรลุโพธิญาณหรือเป็นบุคคลที่บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วจึงแสดงธรรมเพื่อโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้น จากทุกข์ รวมถึงการขั้นตอนและระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีนั้นไม่แตกต่างกัน สำหรับข้อคำถามมี 2 ประเด็น ได้แก่ พุทธปรัชญามหายานนั้นจะให้ความสำคัญเรื่องเมตตามากกว่าปัญญาเกิดจากภาพของพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีด้วยการช่วยเหลือสรรพสัตว์ด้วยเมตตาเป็นสำคัญ แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธการใช้ปัญญา ส่วนฝ่ายเถรวาทก็ได้ปฏิเสธการใช้เมตตาแต่การบำเพ็ญบารมีก็มักจะมีการใช้ปัญญาแฝงอยู่ในแม้จะเป็นการบำเพ็ญเมตตาบารมีก็ตาม และอีกประเด็นที่เกี่ยวกับพุทธปรัชญามหายานมักจะให้ความสำคัญต่อการเสียสละของตนเองเพื่อผู้อื่นมากกว่าแต่พุทธปรัชญาเถรวาทกลับสอนให้คนอื่นเสียสละ แม้ฝ่ายเถรวาทจะถูกมองเช่นนี้แต่เมื่อพิจารณาอย่างแยกคางแล้วก็จะเห็นว่าการเสียสละเช่นนั้นก็มีนัยยะของการใช้เมตตาและปัญญาแฝงอยู่ดังตัวอย่างของพระเวสสันดร ทั้งนี้อาจมีภาพที่ไม่ชัดเจนเหมือนวิธีการบำเพ็ญบารมีของฝ่ายมหายานที่เน้นช่วยเหลือผู้อื่นด้วยการเสียสละตนเองเป็นสำคัญ

คำสำคัญ: พระโพธิสัตว์, พุทธปรัชญาเถรวาท, มหายาน

ABSTRACT

This article has objectives to find answers about the importance of the Bodhisattva concept of both Theravada and Mahayana Buddhist philosophy. This article, it was found that:- Both concepts will give the meaning of the Bodhisattva that is, a person who intends and

has the intent to attain enlightenment or is a person who has practiced the prestige to attain enlightenment as a Buddha. Therefore preaching the dharma to save all beings from suffering. Including the process and the duration of performing the prestige are no different. For the questionnaire, there were two issues:- Mahayana Buddhist philosophy places more importance on mercy than wisdom. It arises from the image of a Bodhisattva who practiced his virtue by helping all living beings with mercy. But he did not deny the use of wisdom. As for the Theravada people, they did not deny the use of mercy, but in practicing charisma, there was always the use of hidden wisdom, even if it was a charismatic practice. And another issue related to Mahayana Buddhist philosophy tends to give more importance to self-sacrifice for others, but Theravada Buddhism teaches others to sacrifice. Even though the Theravada side is viewed like this, when carefully considered, it can be seen that such sacrifices have implications of mercy and wisdom, as in the example of Vessantara. However, there may be an unclear picture like the way of practicing Mahayana that focuses on helping others by self-sacrifice.

Keywords: Bodhisattva, Theravada Buddhist Philosophy, Mahayana

1. บทนำ

เมื่อครั้งพุทธกาลในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์ชีพอยู่ ภายหลังจากที่พระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์จนบรรลุธรรมเป็นครั้งแรก ต่อจากนั้นพระองค์ได้เสด็จราชดำเนินไปทั่วชมพูทวีปพร้อมทั้งส่งพระสาวกออกเพื่อเผยแผ่พุทธธรรมจนทำให้พุทธธรรมนั้นกระจายไปทั่วชมพูทวีปและบริเวณใกล้เคียงและมีผู้ศรัทธาจำนวนมากที่เปลี่ยนหันมานับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งเป็นที่ระลึก แสดงตนเป็นอุบาสก อุบาสิกา สำหรับผู้มีศรัทธาอย่างแรงกล้าก็ออกบวชเป็นภิกษุและภิกษุณีมากมายจนกลายเป็นสังฆะหมู่ใหญ่ เมื่อมีชนหมู่มากมาอยู่รวมกันก็ย่อมทำให้เกิดปัญหาในการอยู่รวมกันเป็นธรรมคา อาจเป็นเพราะมีพื้นฐานทางสังคมที่แตกต่างกันไป ซึ่งในสมัยปัจจุบันนี้แม้จะมีจำนวนสองนิกายใหญ่ที่เป็นหลัก คือ พุทธศาสนาเถรวาทและมหายานที่จะมีแนวคำสอนที่แตกต่างกันที่เห็นได้อย่างเด่นชัด ก็คือเรื่องแนวคิดพระโพธิสัตว์ ที่เข้าใจอาจไม่ตรงกัน จึงทำให้พบเห็นข้อถกเถียงในคัมภีร์ยุคหลังอย่างในหลายประเด็น สำหรับบทความนี้ผู้เขียนมีความสนใจในประเด็นที่ว่า เหตุใดพุทธปรัชญามหายานจึงให้ความสำคัญกับแนวคิดพระโพธิสัตว์มากถึงกับยกขึ้นเป็นแกนกลางของคำสอน ส่วนพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นกลับไม่ได้ให้ความสำคัญกับแนวคิดดังกล่าวมากนักแม้จะมีปรากฏกล่าวถึงในคัมภีร์บ้างก็ตาม จากข้อสงสัยดังกล่าว ผู้เขียนจึงนำมาเป็นวัตถุประสงค์ของบทความนี้ที่ต้องการจะศึกษาค้นคว้าเพื่อจะหาคำตอบและพิสูจน์ว่ากล่าวเช่นนั้นมีความเป็นจริงมากน้อยเพียงใด

2. แนวคิดพระโพธิสัตว์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

ตามที่คณะของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น การที่มนุษย์ธรรมดาคนหนึ่งจะเป็นสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าได้นั้น จะต้องเริ่มจากการตั้งเป้าหมายที่จะบำเพ็ญบารมีด้วยการปรารถนาเป็นพระโพธิสัตว์เป็นปฐมบทก่อน เมื่อพิจารณาจากความหมายของคำว่า พระโพธิสัตว์ที่เป็นคำที่มีรากศัพท์มาจากคำว่า “โพธิ” กับคำว่า “สัตว์” เมื่อนำมารวมกันด้วยวิธีสมาสแล้วจึงเป็นคำว่า โพธิสัตว์ ในภาษาสันสกฤต หรือโพธิสัตว์ในภาษาบาลี หมายถึงบุคคลผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี 10 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2553: 278) ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้มีข้อความที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ไว้ว่า “หมายถึงบุคคลที่จะบรรลุโพธิ เป็นผู้ฉลาดมีคุณธรรม มีสติปัญญาสามารถช่วยเหลือผู้อื่นหรือสรรพสัตว์ด้วยวิธีพิเศษเหนือกว่าสัตว์ธรรมดาทั่วไป” (ที.ม. (ไทย) 10/94/56) และ “เป็นผู้มีใจฝักใฝ่จดจ่ออยู่ในมรรคทั้ง 4 คือ โสตาปัตติมรรค สกิทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรัญญิมรรคเพื่อบรรลุโพธิญาณ” (ม.อ. (ไทย) 14/166/234)

นอกจากนี้ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้ทรงแสดงทัศนะในเรื่องนี้ไว้ว่า “หมายถึงสัตว์ผู้ซึ่ง ผู้ติดอยู่ในความรู้ แผลว่า ยังไม่รู้ปลอดโปร่งแจ่มแจ้งถึงที่สุดจึงเรียกว่า โพธิสัตว์ สอดคล้องกับผู้เชี่ยวชาญทางตะวันตกที่ให้ความเห็นไว้ว่า สัตว์ หมายถึง ผู้ที่ตั้งใจ มุ่งหมายที่จะบรรลุโพธิ แสวงหาโพธิ กำลังบำเพ็ญความดีให้ถึงโพธิ พระโพธิสัตว์ คือ บุคคลที่บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต้องเป็นผู้มีปัญญาฉลาด เมื่อเห็นภัย คือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตายในวัฏสงสารว่าเป็นภัยที่น่ากลัวแล้ว ก็คิดที่จะหาทางพ้นจากภัยนั้น จึงได้นึกคิดตรึกตรองหาทางพ้น จากทุกข์นั้น การคิดหาทางพ้นจากทุกข์นี้เป็นแนวทางเบื้องต้นของความเป็นโพธิสัตว์ ด้วยเหตุนี้ พระโพธิสัตว์ จึงเป็นบุคคลผู้บำเพ็ญบารมี” (สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, 2498: 37)

เมื่อจะกล่าวโดยความหมายแล้วพระโพธิสัตว์ก็คือผู้ที่ยึดถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตมีพุทธเจ้าเป็นบุคคลในอุดมคติในตนเองและความหมายดังกล่าวนี้ครอบคลุมทั้งมนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน ซึ่งจะเห็นได้จากอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่นอกเหนือจากที่พระองค์ได้เสวย พระชาติเป็นมนุษย์แล้วบางพระชาติพระองค์ก็ได้เสวยพระชาติเป็นพญาวานร เป็นพญาช้างฉัททันต์ เป็นต้น

สำหรับการจัดประเภทของพระโพธิสัตว์จะมีหลายลักษณะด้วยกัน ดังนี้

1. พระโพธิสัตว์ที่แบ่งตามระยะเวลาของการบำเพ็ญบารมีจะมี 3 ประเภท คือ 1) ปัญญาธิกโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ผู้ยิ่งใหญ่ด้วยปัญญา บำเพ็ญบารมีชนิดปัญญากล้า แต่มีศรัทธาอ่อน 2) ศรัทธาธิกโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ผู้ยิ่งใหญ่ด้วยศรัทธา บำเพ็ญบารมีชนิดศรัทธากล้า แต่มีปัญญาปานกลาง 3) วิริยธิกโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ผู้ยิ่งใหญ่ด้วยความเพียร บำเพ็ญบารมีชนิดมีความเพียรกล้า

2. พระโพธิสัตว์ที่แบ่งตามช่วงเวลาของการบำเพ็ญบารมีจะมี 2 ประเภท คือ 1) อนิยตโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ที่ยังมิได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในอดีตกาล ซึ่งยังไม่แน่นอนว่าจะบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าได้ในกาลอันใกล้หรือไกล แต่ผู้นั้นก็ยังคงบำเพ็ญบารมีปรารถนาความเป็นพุทธเจ้าอยู่เสมอมิได้ขาดและยังคงต้องทำทั้งกุศลและอกุศลปะปนกันไป บางชาติเกิดในสุคติภูมิและในบางครั้งก็เกิดในทุคติภูมิสลับกันไป และ 2) นียตโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ที่จะต้องเข้าถึงพุทธภูมิแน่นอนซึ่งต้องได้รับพยากรณ์ จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในชาติใดชาติหนึ่งเช่นกัน จึงจะเป็นพระโพธิสัตว์ที่ต้องได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอนในอนาคตกาลและจะไม่ทำอกุศลกรรม อิกเลยทำแต่กุศลกรรมฝ่ายเดียวซึ่งกว่า จะมาเป็นพระพุทธเจ้า

นั้นจะต้องใช้ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีที่ยาวนานเช่นกัน (พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถระ), ม.ป.ป.: 202)

การจัดแบ่งประเภทของพระโพธิสัตว์ดังกล่าวทำให้ทราบได้ว่า การบำเพ็ญบารมีอันเป็นคุณธรรมพิเศษที่เรียกว่า พุทธการกธรรม หรือบารมี 10 หรือทศบารมี (ขุ.พุทธ. (ไทย) 33/1/414) ให้เต็มเปี่ยมสมบูรณ์ทั้ง 3 ระดับ คือ ระดับสามัญ ระดับกลาง และระดับอุกฤษฏ์ จึงเป็นสมมติสภารมิต ด้วยเหตุนี้ การบำเพ็ญจึงจำเป็นจะต้องอาศัยระยะเวลาที่ยาวนานเป็นเวลาหลายอสงไขยหลายมหากัป จึงจะสามารถตรัสรู้ธรรมได้ มีหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกกล่าวถึงความยากของการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าไว้ว่า “ความปรากฏแห่งบุคคลผู้เป็นเอกหาได้ยากในโลก บุคคลผู้เป็นเอกคือใครคือพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ความปรากฏแห่งบุคคลผู้เป็นเอกนี้แลหาได้ยากในโลก บุคคลผู้เป็นเอกเมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเป็นอัจฉริยมนุษย์ บุคคลผู้เป็นเอกคือใครคือพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า บุคคลผู้เป็นเอกนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเป็นอัจฉริยมนุษย์” (อง.เอกก. (ไทย) 20/171-173/2)

ดังนั้น การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์นั้นจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้โดยยากและใช้ระยะเวลาอันยาวนานหลายอสงไขยและกัปในการสร้างบารมีเพื่อบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ มีการกล่าวเกี่ยวกับการนับอสงไขยและกัปที่ปรากฏในคัมภีร์พอจะทำให้จำกัดความได้ดังนี้ “อสงไขยเป็นระยะเวลาที่ยาวนานมากที่สุดที่จะนับประมาณได้ครั้งหนึ่งเรียกว่า 1 อสงไขย อุปมาว่า ฝนตกใหญ่่มโหฬารทั้งกลางวันกลางคืนเป็นเวลานาน 3 ปีติดต่อกันมิได้หยุดมิได้ขาดสายเม็ดฝน จนน้ำเจิ่งนองท่วมทันเต็มขอบเขาจักรวาล อันมีระดับความสูงได้ 84,000 โยชน์ (1 โยชน์เท่ากับ 16 กิโลเมตร) ถ้าสามารถนับเม็ดฝนและหยาดแห่งเม็ดฝนที่กระจายเป็นฟองฝอยใหญ่น้อยในขณะที่ฝนตกติดต่อกัน 3 ปีนั้นนับได้จำนวนเท่าใด อสงไขยหนึ่งเป็นจำนวนปีเท่ากับเม็ดฝนและหยาดแห่งเม็ดฝนนั้น บางตำรากล่าวว่าเท่ากับ 10 ล้านปี (แสง มนวิฑูร, 2517: 172) ส่วนกัปนั้นเปรียบเทียบว่ามีภูเขาหินศิลาแห่งที่กว้าง ยาว และสูง อย่างละ 1 โยชน์ ทุกๆ 100 ปีมีเทวดาเหาะนำเอาผ้าทิพย์ ซึ่งบางประจุคว้นไฟ มาลูบ 1 ครั้ง ทำเช่นนี้จนกระทั่งภูเขานี้ราบเสมอแผ่นดินนับเป็น 1 กัป” (พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), 2545: 27-28)

เมื่อพิจารณาจากการคำนวณระยะเวลาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์แล้วแสดงว่าการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าจึงเป็นสิ่งที่ไม่ได้เกิดขึ้นได้ง่ายๆ จะต้องเริ่มต้นจากการปรารถนาเป็นโพธิสัตว์เพื่อสร้างบารมีให้บริบูรณ์นับเป็นระยะเวลาที่ยาวนานตามที่ปรากฏในคัมภีร์แล้วนั้น จะต้องผ่านการฝึกฝนอบรมตนเองให้สะอาดบริสุทธิ์ทั้งกาย วาจา และใจ พร้อมทั้งสั่งสมบารมีให้บรรลุถึงความสมบูรณ์ทุกประการ เพื่อจะนำพาสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้นจากทุกข์ไปด้วย เพราะพระพุทธเจ้าแต่ละองค์ไม่ได้เกิดมาเพื่อตนเองเท่านั้น แต่เป้าหมายที่ เกิดมาก็เพื่อนำพาตนและสรรพสัตว์ให้พ้นจากวัฏสงสารนี้ให้ได้มากที่สุด

อย่างไรก็ตาม ความยากลำบากในการบำเพ็ญบารมีนับเป็นสิ่งที่ยากและมีขั้นตอนที่ซับซ้อนและต้องอาศัยระยะเวลาที่ยาวนานในการบำเพ็ญ จึงอาจจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้แนวคำสอนเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ของพุทธปรัชญาเถรวาทไม่แพร่หลาย และไม่ถูกเน้นเพื่อสั่งสอนให้เกิดความเข้าใจอย่างจริงจังและลึกซึ้งมากพอ แต่กลับไปมุ่งเน้นเกี่ยวกับแนวคำสอนของการลดละกิเลสเพื่อที่จะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ตัดกิเลสเพื่อทำตนให้หลุดพ้นจากกิเลสสิ้นความทุกข์ที่เกิดจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์นี้อีก นับเป็นสิ่งที่ชาวพุทธฝ่าย

เถรวาทมองว่าเพียงแค่นี้ก็พอเพียงแล้วสำหรับชีวิตที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ จึงไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดประกาศตนเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีมุ่งสู่พุทธภูมิ

3. แนวคิดพระโพธิสัตว์ในพุทธปรัชญามหายาน

ตามทัศนะของพุทธปรัชญามหายาน คำว่า พระโพธิสัตว์นั้น จะหมายถึงบุคคลผู้ที่มีความมุ่งมั่นปรารถนาบรรลุพุทธภูมิ คือ ตั้งจิตขอเป็นพระพุทธเจ้าต่อไปในอนาคต ความปรารถนานี้เกิดจากการเล็งเห็นว่าการเกิดเป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้นจึงจะสามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง บุคคลที่มุ่งหวังจะเป็นพระพุทธเจ้าจะต้องมีจิตที่คิดช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์จริงๆ ไม่ใช่คิดว่าการเกิดเป็นพระพุทธเจ้าให้ผลตอบแทนที่สูงกว่า จะต้องไม่มีประโยชน์ส่วนตนใดๆ เข้ามาเกี่ยวข้องซึ่งทำไม่ได้ง่ายๆ เลย (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2552: 25) และเป็นผู้ชั่งอยู่ในโพธิคือความรู้ ผู้ที่จะเข้าถึงพุทธภาวะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในวันข้างหน้า ซึ่งมนุษย์สามารถเป็นพระโพธิสัตว์ได้ด้วยกันทุกคน ไม่ว่าจะผู้ครองเรือนหรือบรรพชิต หากได้ตั้งปณิธานมุ่งมั่นจะกระทำความดีต่อสรรพสัตว์ มหายานถือว่าเป็นบันไดทางเดียวที่จะนำไปสู่ความเป็นโพธิสัตว์ได้ (ศ. พิเศษ เสฐียร พันธรังสี ราชบัณฑิต, 2543: 31)

อย่างไรก็ตาม พระโพธิสัตว์ไม่จำเป็นต้องอยู่ในรูปมนุษย์เสมอไปเพราะระหว่างการทำบำเพ็ญบารมี พระโพธิสัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่างๆ ตามแรงของกรรม บางชาติอาจเกิดเป็นมนุษย์ บางชาติอาจเป็นเทวดา บางชาติอาจเป็นพรหม บางชาติอาจเกิดเป็นเดรัจฉาน เป็นต้น ตามประวัติพระพุทธเจ้าสมัยที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์ พระองค์เคยเกิดเป็นทุกสิ่งๆ ที่ระบุมามากมายตามแรงของกรรมนี้เป็นเรื่องปกติธรรมดาในทัศนะของพระพุทธศาสนา (สมภาร พรหมทา, 2540: 11) ซึ่งสอดคล้องกับเนื้อความในคัมภีร์โยคจารภูมิศาสตร์ว่า พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญซึ่งสุญญตวิโมกข์ย่อมเป็นผู้รู้ชัดถึงสรรพธรรมทั้งหลายตามเป็นจริง แต่ก็ต้องไม่เป็นผู้ตวนดับขั้นบริพพาน จะต้องทำการโปรดสัตว์ต่อไปอีกถึงจะมีกิเลสส่วนน้อยเหลืออยู่ในจิตของตนก็ตาม พระโพธิสัตว์ย่อมถือเอามหากรุณาเป็นบุรุษจาริกเสมอ (เสถียร โภธินันทะ, 2555: 8)

จึงเป็นเหตุให้พระโพธิสัตว์จะต้องเป็นผู้มีมหาปรัชญาหรือปัญญาอันยิ่งใหญ่หมายความว่า จะต้องเป็นผู้มีปัญญาเห็นแจ้งในสังขารไม่ตกเป็นทาสของกิเลสเป็นผู้มีมหากรุณาจะต้องเป็นผู้มีจิตกรุณาสรรพสัตว์อย่างปราศจากขอบเขตพร้อมที่จะสละตนเองเพื่อช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์และพระโพธิสัตว์จะต้องมีมหาอุบาย หมายความว่า จะต้องมียุทธวิธีที่ชาญฉลาดในการแนะนำอบรมสั่งสอนผู้อื่นให้เข้าถึงสังขารได้ (เสถียร โภธินันทะ, 2516: ๓) ด้วยคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์ดังกล่าวนี้เป็นหัวใจสำคัญของพุทธปรัชญามหายานที่ใช้เป็นแนวทางการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อตนเองให้ถึงพร้อมพอที่จะมีกำลังในการทำบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นเป็นหลัก

แม้คำว่าพระโพธิสัตว์นั้นจะเป็นคำที่ปรากฏใช้ในคัมภีร์รุ่นแรกๆ ของพุทธปรัชญา ที่มักใช้ในข้อความแสดงประวัติของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันแต่ครั้งเมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้ ต่อมาเมื่อเกิดความคิดเรื่องพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ขึ้นจึงได้ใช้หมายรวมถึงพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ ที่ยังไม่ได้ตรัสรู้ด้วย ดังนั้น คำว่าโพธิสัตว์ จึงกลายเป็นชื่อเรียกประเภทบุคคลผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในคัมภีร์พุทธศาสนาช่วงการแตกเป็นสำนักต่างๆ ด้วยเหตุผลดังกล่าว คำว่า โพธิสัตว์ จึงมีลักษณะเป็นชื่อประเภทของบุคคลผู้บำเพ็ญตนหรือมีความ

มุ่งหมายที่จะบรรลุโพธิญาณและในท้ายที่สุดเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ก็ได้เป็นแกนกลางหรือเป็นหลักของพุทธปรัชญามหายานดังเช่นที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้ (ประพจน์ อัครวิรุฬหาร, 2523: 79)

จึงเป็นเหตุให้แนวคิดพระโพธิสัตว์ กลายมาเป็นหลักการที่สำคัญนับเป็นแกนกลางของพุทธปรัชญามหายาน แม้ว่าพุทธปรัชญามหายานจะมีการแตกออกเป็นนิกายมากมายก็ตาม ถึงกระนั้นแต่นิกายต่างก็ยังคงยึดมั่นในแนวทางการบำเพ็ญพระโพธิสัตว์มีจุดมุ่งเป้าปรารถนาพุทธภูมิบำเพ็ญตนเพื่อบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งในอนาคต ซึ่งผู้ที่จะบรรลุถึงพุทธภูมินั้นจำเป็นต้องผ่านการบำเพ็ญจริยธรรมแห่งพระโพธิสัตว์มาก่อน ด้วยเหตุนี้ โพธิสัตว์ภูมินั้นนับเป็นเหตุและพุทธภูมิเป็นผล เมื่อแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์มีความสำคัญมากต่อแนวคำสอนของพุทธปรัชญามหายานเช่นนี้ และการบำเพ็ญตนของพระโพธิสัตว์นั้นจะมุ่งเน้นเพื่อช่วยเหลือมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ประสบสุขในชีวิต จึงเป็นเหตุทำให้พระโพธิสัตว์กลายเป็นที่พึ่งของมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลายเป็นที่เคารพบูชาส่งผลให้ฐานะของพระโพธิสัตว์สูงส่งไม่ต่างจากฐานะของเทพเจ้าผู้มีอิทธิฤทธิ์เหนือโลกเป็นที่ตั้งของศรัทธาและเป็นผู้ที่เต็มด้วยความกรุณา

เมื่อย้อนกลับไปดูจุดกำเนิดของพุทธปรัชญามหายาน จะพบว่าในพุทธศตวรรษที่ 6-7 ได้มีการรวมตัวของคณาจารย์ในนิกายต่างๆ ทั้ง 18 นิกาย มาตั้งเป็นลัทธินิกายใหม่ คือ ลัทธินิกายมหายาน มีวัตถุประสงค์เพื่อปรับปรุงหลักคำสอนของพระพุทธรูปเจ้าให้ทันสมัย ทันเหตุการณ์และแข่งขันกับศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู ซึ่งกำลังฟื้นฟูเป็นการใหญ่ (วศิน อินทสระ, 2532: 7) ประเด็นการเกิดขึ้นของแนวคิดพระโพธิสัตว์นี้ บุญย นิลเกษ ได้แสดงทัศนะไว้สรุปได้ใจความสำคัญว่า “แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์จะโดดเด่นมากและเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในพุทธปรัชญามหายาน ในสมัยต่อมาเชื่อกันว่าต้นกำเนิดเรื่องพระโพธิสัตว์ เรื่องบารมีธรรมและสังกรรมอื่นๆ อันเป็นอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์นั้น พุทธปรัชญามหายานได้รับมาจากหลักคำสอนของนิกายสรวาสตีวาทและมหาสังฆิกะ” (บุญย นิลเกษ, 2526: 15)

ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นเหตุให้แนวคิดของพระโพธิสัตว์มีอิทธิพลต่อความคิดของชาวพุทธมหายาน มีความนิยมยกย่องผู้ที่ตั้งปณิธานบำเพ็ญบารมีมุ่งพุทธภูมิ จึงเกิดมีผู้ที่แสดงตนเป็นผู้พระโพธิสัตว์ขึ้นมากมาย แต่ทั้งนี้ การบำเพ็ญบารมีนั้นจะต้องผ่านการบำเพ็ญคุณธรรมพิเศษที่เรียกว่า พุทธการกรกรรม หรือบารมี 10 หรือ ทศบารมี

นอกจากการบำเพ็ญบารมีอย่างเคร่งครัดแล้วพระโพธิสัตว์จะต้องมีหลักปฏิบัติที่เรียกว่า มหาปณิธาน 4 ประการ ได้แก่ 1) เราจักโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หมดสิ้น เราจะต้องปลดเปลื้องให้พ้นทุกข์ 2) เราจะทำลายกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้น เราจะต้องละทิ้งทำลายให้หมดและปรารถนาที่จะให้สรรพสัตว์ทำลายกิเลสเหล่านั้นด้วย 3) เราต้องศึกษาธรรมทั้งหลายให้เจนจบ เราจักต้องเรียนรู้และทำการศึกษาปฏิบัติและจะต้องยังสรรพสัตว์ให้ศึกษาในพระธรรมด้วย และ 4) เราจะต้องบรรลุพุทธภูมิให้จงได้เทียบด้วยทำนโรให้แจ้งและจะต้องยังสรรพสัตว์ให้บรรลุถึงด้วย (อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, 2520: 138-139)

เมื่อพิจารณาตามปณิธานทั้ง 4 แล้วจะเห็นได้ว่าพุทธปรัชญามหายานมองว่า พระโพธิสัตว์ทั้งหลายจะต้องยึดถือปฏิบัติและพัฒนาทำให้เกิดมีขึ้นในตัวเองให้ได้ โดยไม่คำนึงถึงความทุกข์ยากและปัญหาอุปสรรคนานัปการที่เกิดขึ้นแต่อย่างใด เพราะต่างก็มีเป้าหมายเพื่อต้องการปลดเปลื้องสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์เป็นสิ่งสำคัญที่สุดนั่นเอง

ตามแนวคิดของพุทธปรัชญามหายานนั้นถือว่าพระโพธิสัตว์จะต้องเป็นผู้มีความกล้า ไม่ย่อท้อต่อทุกข์ในวัฏสังสารและต้องทนทุกข์แทนสรรพสัตว์ได้ แม้ว่าการเปลื้องทุกข์ให้สรรพสัตว์นั้น จะทำให้ตนเองต้องถูกเผาไหม้ในนรกสักกี่องสขยก็ตาม ผู้มุ่งมั่นต่อพุทธมโนมัยยอมถือเอาแบบอย่างจากพระโพธิสัตว์องค์สำคัญๆ ตัวอย่างเช่น พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ซึ่งมีปณิธานว่า “หากยังมีสัตว์ที่ต้องตกทุกข์ได้ยากอยู่ก็จักไม่ขอปรารถนาบรรลุปุทธภูมิ” (เสถียร โภธินันท์, 2555: 7) มีความต้องการที่จะช่วยให้สรรพสัตว์พ้นจากความทุกข์ ความกรุณาของท่านเลื่องลือถึงขนาดได้รับสมญานามว่า เป็นโพธิสัตว์แห่งความเมตตาไม่ว่าใครจะเดือดร้อนอย่างไรจะเป็นคนดีหรือร้ายสักเพียงไหน ขอเพียงตั้งจิตอธิษฐานถึงท่านก็จะได้รับความเมตตาดุจเดียวกัน (ประทุม อังกูโรหิต, 2553: 240) หรือพระโพธิสัตว์อีกองค์นั้นก็คือพระกษิติครรภ์โพธิสัตว์ ซึ่งมีปณิธานว่า “ตราบไฉนรกยังไม่สิ้นคนบาป ตราบนั้นจะไม่ขอบรรลุปุทธภูมิ” จากคำปณิธานนี้จะเห็นได้ว่าพระโพธิสัตว์ยอมไม่ละทิ้งแม้แต่สัตว์เพียงผู้เดียว ท่านจะต้องเป็นบุคคลสุดท้ายในการบรรลุถึงความตรัสรู้ หลังจากที่ได้ช่วยชนสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามโอฆะกันดารอันเป็นบ่อแห่งทุกข์นี้จนหมดสิ้นแล้ว ด้วยเหตุนี้ ปณิธานของพระโพธิสัตว์นั้นนับเป็นหัวใจที่สำคัญของพุทธปรัชญามหายาน (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2552: 240-241)

เมื่อพิจารณาการปณิธานทั้ง 4 ของพระโพธิสัตว์จะมีลักษณะของการทำเพื่อประโยชน์ผู้อื่นเป็นส่วนใหญ่ มุ่งเน้นในการช่วยเหลือผู้อื่นเป็นสำคัญโดยไม่ได้คำนึงถึงประโยชน์ของตนเองเป็นหลัก ด้วยเหตุนี้ แนวคิดของพุทธปรัชญามหายานจะเป็นลักษณะการบรรลุด้วยการพิจารณาออกจากตนเองเป็นส่วนใหญ่ มีความเชื่อว่าถ้าหากบุคคลได้พิจารณาแผ่ความเมตตาออกไปด้วยความคิดว่า สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้เป็นเหมือนกับตน คือ ตกอยู่ในความทุกข์ ก็จะสามารถปลดเปลื้องอึดอัดตาตัวตนออกไป ความคิดเกี่ยวกับการช่วยเหลือผู้อื่นเสียสละเพื่อผู้อื่นเป็นเรื่องสำคัญที่จะทำให้แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์เด่นชัดขึ้น

จึงทำให้แนวคิดพระโพธิสัตว์มีจุดสำคัญในเรื่องความกรุณาการช่วยเหลือเกื้อกูลเสียสละ เพื่อผู้อื่น มหายานเชื่อว่า ทุกคนมีความเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ในตัวเองอยู่แล้ว จนมีนักปราชญ์ทางพุทธปรัชญากล่าวไว้ว่า “ลัทธิมหายานบางขณะเรียกว่า โพธิสัตวยาน” (ศ.พิเศษ เสฐียร พันธรัณสี ราชบัณฑิต, 2543: 31) เพราะมุ่งเน้นในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ แม้ในขณะระหว่างการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ก็ทำการช่วยเหลือสรรพสัตว์ไป ด้วยการช่วยเหลือสรรพสัตว์เป็นการทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นก็จริง แต่ในทางกลับกันจะมองได้ว่า การกระทำเช่นนั้นเป็นการสร้างประโยชน์ตนไปด้วยเช่นกัน เพราะการจะสร้างบารมีของโพธิสัตว์นั้นสิ่งสำคัญก็คือการช่วยเหลือผู้อื่น ทั้งนี้ การช่วยเหลือสรรพสัตว์จึงเป็นการสร้างประโยชน์เพื่อตนเองไปในตัวแม้จะไม่กล่าวถึงโดยตรงก็ตาม

จากที่กล่าวมาทำให้ทราบได้ว่า พระโพธิสัตว์ในพุทธปรัชญามหายานนั้นหมายถึงบุคคลผู้ซึ่งบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุถึงความเป็นพระพุทเจ้าหรืออาจจะหมายถึงบุคคลที่จะเป็นพระพุทเจ้าในอนาคต พระโพธิสัตว์จะต้องเป็นบุคคลผู้บำเพ็ญบารมี ตั้งความปรารถนาต้องการจะช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริงและไม่จำกัดด้วยการเกิดเป็นพระพุทเจ้าเท่านั้นแม้จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่างๆ ตามแรงของกรรมเพื่อบำเพ็ญบารมี พระโพธิสัตว์ก็ไม่ย่อท้อ ทุกคนสามารถเป็นพระโพธิสัตว์ได้ทั้งบรรพชิตและฆราวาส ผู้ครองเรือน ซึ่งจะต้องบำเพ็ญบารมีพร้อมกับการตั้งปณิธานในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ ด้วยเหตุนี้ พระโพธิสัตว์ จึงเปรียบเสมือนกับผู้ที่บอกทางให้สรรพสัตว์ทั้งหลายดำเนินชีวิตอยู่ในแนวทางที่ติงามเป็นผู้ตั้งปณิธานมุ่งช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้เข้าถึงความหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิงได้

พระโพธิสัตว์นั้นสามารถแบ่งออกตามลักษณะหลักปณิธานที่ตั้งไว้มีอยู่ 2 ประเภท ได้แก่

1. มนุษีโพธิสัตว์ หมายถึง ท่านผู้ปฏิบัติตนเพื่อบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต เช่น อดีตประวัติของพระศากยมนีพุทธเจ้า ตั้งแต่ทรงปรารณาพุทธภูมิมาจนถึงพระชาติสุดท้ายตอนเป็นสิทธัตถะโพธิสัตว์

2. ฌานโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งกำหนดไม่ได้ว่ามาเกิดในโลกมนุษย์เมื่อใด แต่เกิดขึ้นก่อนกาลแห่งพระศากยมนีพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์เหล่านี้ท่านได้บรรลุพุทธภูมิแล้ว แต่ทรงมีความกรุณาในหมู่มสัตว์ ทรงตั้งพระทัยไม่เข้าสู่พุทธเกษตร ประทับอยู่เพื่อโปรดสัตว์ในโลกนี้ต่อไป พระโพธิสัตว์ประเภทนี้เรียกว่า ฌานโพธิสัตว์ หรืออโยนิโพธิสัตว์ (วคิน อินทสระ, 2531: 140-141) ซึ่งโพธิสัตว์ประเภทนี้จะเป็นที่เคารพบูชาของพุทธศาสนิกชนมหายานที่สำคัญที่สุดมีอยู่ 5 องค์ คือ 1) พระอวโลกิตศวรโพธิสัตว์ 2) พระมัญชุศรีโพธิสัตว์ 3) พระมหาสถามปราปต์โพธิสัตว์ 4) พระสมันตภัทรโพธิสัตว์ และ 5) พระวัชรปาณีโพธิสัตว์ (พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, 2544: 247) ซึ่งแต่ละองค์นั้น จะคุณสมบัติพิเศษเฉพาะที่แตกต่างกันไป พระโพธิสัตว์เหล่านี้จะสถิตอยู่บนสรวงสวรรค์ดินแดนพุทธเกษตรอยู่ในฐานะที่ไม่แตกต่างจากเทพเจ้า และเป็นที่เคารพสักการะบูชาของชาวพุทธฝ่ายมหายานด้วยความเชื่อว่า จะสามารถช่วยเหลือให้พ้นจากความทุกข์ยากทั้งปวงและบันดาลให้มีความสุขตามที่ปรารถนาได้

เมื่อมองจากจุดประสงค์หลักของการบำเพ็ญพระโพธิสัตว์ก็เพื่อต้องการที่จะบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งในอนาคต แต่การที่จะบรรลุเป้าหมายดังกล่าวได้จะต้องผ่านการบำเพ็ญบารมีเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากกองทุกข์ด้วยจิตที่ประกอบด้วยเมตตากรุณาประกอบกับการสร้างแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ประเภทฌานโพธิสัตว์ หรืออโยนิโพธิสัตว์ที่มีลักษณะเป็นเหล่าเทพเจ้าผู้สถิตอยู่ในสรวงสวรรค์มีคุณลักษณะทางจิตเข้าสู่ภูมิธรรมขั้นสูงสุดและดำรงไว้ ซึ่งพระโพธิญาณอย่างมั่นคงจึงมีสภาวะที่สูงกว่าพระโพธิสัตว์ทั่วไปและมักจะมีภูมิหลังที่ยาวนานขึ้นมารองรับเป็นเหตุให้พุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานมีความเคารพนับถือนิยมกราบไหว้เพื่อขอพรให้พระโพธิสัตว์ได้ช่วยเหลือบันดาลให้มีความสุขตามที่ปรารถนา เมื่อมีการเผยแผ่คำสั่งสอนไปสู่ประชาชนหมู่มากร ทำให้แนวคิดการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์มีลักษณะเน้นการทำงานเพื่อสังคมเป็นสำคัญ สอดคล้องกับบริบทของสังคมที่ประชาชนส่วนใหม่ตกอยู่ในสภาวะความลำบากจากการสังเกตจะพบว่าในปัจจุบันประเทศที่ศรัทธาในแนวคิดดังกล่าวมักจะเป็นประเทศที่มีประวัติศาสตร์ผ่านความทุกข์ยากที่เกิดศึกสงคราม หรือจากภัยธรรมชาติมากมาย ตัวอย่างประเทศเหล่านั้นก็มีเช่น ประเทศจีน เกาหลี ญี่ปุ่น และเวียดนาม เป็นต้น

3. บทวิเคราะห์แนวคิดพระโพธิสัตว์

จากประเด็นข้อสงสัยเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ที่ผู้เขียนตั้งไว้ว่า เหตุใดพุทธปรัชญามหายานจึงให้ความสำคัญกับแนวคิดพระโพธิสัตว์มากถึงกับยกขึ้นเป็นแกนกลางของคำสอน ส่วนพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นกลับไม่ได้ให้ความสำคัญกับแนวคิดดังกล่าวมากนัก ในการนี้ผู้เขียนได้นำประเด็นที่เกี่ยวข้องมาวิเคราะห์แบ่งออกเป็น 2 ประเด็นด้วยกัน ได้แก่

ประเด็นแรก พุทธปรัชญามหายานให้ความสำคัญเรื่องเมตตามากกว่าปัญญา

จากประเด็นนี้จะเห็นได้จากกรณีที่ว่าชาวพุทธมหายานจะให้ความเคารพนับถือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หรือที่นิยมเรียกกันว่า “เจ้าแม่กวนอิม” เมื่อพิจารณาจากคำแปลของชื่อตามรูปศัพท์แล้วจะหมายถึง ผู้มองลงเบื้องล่างด้วยความเมตตากรุณาอันยิ่งใหญ่ เพื่อหาทางช่วยเหลือสัตว์โลกทั้งหลายให้พ้นจากความทุกข์ยาก หรือแปลว่า ผู้เป็นใหญ่ที่ถูกมองเห็น พระองค์ทรงปรากฏทุกหนแห่งและด้วยเหตุนี้เองจึงได้รับการสรรเสริญ เมื่อมีผู้ต้องการความช่วยเหลือหรือตกอยู่ในอันตราย (เพชรรุ่ง เทียนปวีโรจน์, 2563: 158) จนทำให้เกิดภาพเป็นตัวแทนของความเมตตากรุณาอันไม่มีสิ้นสุด (พุทธทาสภิกขุ, 2543: 5) เพราะเชื่อกันว่าพระองค์เป็นผู้ทรงไว้ด้วยพระมหากรุณาอันกว้างใหญ่ไพศาลในอันที่จะแผ่ไปถึงสัตว์โลกที่ได้รับความทุกข์ ด้วยเหตุนี้ ในบรรดาพระโพธิสัตว์องค์สำคัญๆ ของพุทธปรัชญามหายาน พระองค์จึงมีผู้เคารพเลื่อมใสมากที่สุด พระปฏิมาของพระองค์ถูกประดิษฐานแพร่หลายทั่วทุกบ้านเรือนของพุทธศาสนิกชนจีน ธิเบต มองโกเลีย ญวน ญี่ปุ่น และเกาหลี ซึ่งพระนามว่า อวโลกิเตศวร หมายความว่า ผู้เป็นใหญ่ในการที่ศนาโลก คือ พระองค์ทรงไว้ซึ่งความกรุณาอันไพศาลไม่มีขอบเขต คอยสอดส่องดูแลปลดปล่อยทุกข์ของสรรพสัตว์เสมอ (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2543: 12) เมื่อเปรียบเทียบกับพระมัญชุศรีโพธิสัตว์ที่ได้รับการยกย่องจากฝ่ายมหายานว่าเป็นผู้มีปัญญาสูงสุดกลับไม่ค่อยเป็นที่รู้จักหรือเป็นนิยมเคารพบูชาในหมู่ของชาวพุทธมหายานมากนัก

จากข้อความที่นำมากล่าวอ้างแสดงให้เห็นได้ชัดว่า แม้ในแนวคำสอนของพุทธปรัชญามหายานเองต่างก็ยอมรับว่า ความมีเมตตาอันมีความสำคัญต่อความเป็นโพธิสัตว์มากกว่าการมีปัญญา เพราะตามทัศนะของมหายานพระโพธิสัตว์จะต้องเป็นผู้ทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นเป็นส่วนใหญ่ มุ่งเน้นในการช่วยเหลือผู้อื่นเป็นสำคัญ โดยไม่ได้คำนึงถึงประโยชน์ของตนเองเป็นหลัก ดังนั้น พระโพธิสัตว์จึงจะต้องเป็นผู้มีความกล้า ไม่ย่อท้อต่อทุกข์ในวัฏสังสารและต้องทนทุกข์แทนสรรพสัตว์ได้ แม้ว่าการเปลื้องทุกข์ให้สรรพสัตว์นั้นจะทำให้ตนเองต้องถูกเผาไหม้ในนรกสักก็สองไซยก็ตาม ผู้มุ่งมั่นต่อพุทธมโนมัยยอมถือเอาแบบอย่างจากพระโพธิสัตว์องค์สำคัญ ตัวอย่างเช่น พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ซึ่งมีปณิธานว่า “หากยังมีสัตว์ที่ต้องตกทุกข์ได้ยากอยู่ก็จักไม่ขอปรารถนาบรรลุปุทธภูมิ” (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2555: 7) มีความต้องการที่จะช่วยให้สรรพสัตว์พ้นจากความทุกข์ ความกรุณาของท่านเลื่องลือถึงขนาดได้รับสมญานามว่า เป็นโพธิสัตว์แห่งความเมตตา ไม่ว่าใครจะเดือดร้อนอย่างไรจะเป็นคนดีหรือร้ายสักเพียงไหน ขอเพียงตั้งจิตอธิษฐานถึงท่านก็จะได้รับความเมตตาดุจเดียวกัน (ประทุม อังกูโรหิต, 2553: 240) หรือพระโพธิสัตว์อีกองค์นั้นก็คือพระกษิติครรภ์โพธิสัตว์ ซึ่งมีปณิธานว่า “ตราบไฉนร่ายยังไม่สิ้นคนบาป ตราบนั้นจะไม่ขอบรรลุปุทธภูมิ” จากคำปณิธานนี้จะเห็นได้ว่าพระโพธิสัตว์ยอมไม่ละทิ้งแม้แต่สัตว์เพียงผู้เดียว ท่านจะต้องเป็นบุคคลสุดท้ายในการบรรลุถึงความตรัสรู้ หลังจากที่ได้ช่วยชนสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามโอชะกันดารอันเป็นบ่อแห่งทุกข์นี้จนหมดสิ้นแล้ว ด้วยเหตุนี้ ปณิธานของพระโพธิสัตว์นั้นนับเป็นหัวใจที่สำคัญของพุทธปรัชญามหายาน (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2552: 240-241) ด้วยภาระกระทำของพระโพธิสัตว์ที่มุ่งมั่นเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ด้วยจิตที่ประกอบด้วยเมตตากรุณาจึงเป็นที่ยอมรับและก่อให้เกิดศรัทธาของชาวพุทธมหายานมากกว่าการสอนให้มีปัญญาเพื่อช่วยเหลือตนเอง

เมื่อพิจารณาตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทแล้ว การตั้งความปรารถนาที่จะเป็นพระโพธิสัตว์นั้นก็มิจุดเริ่มต้นที่เกิดจากตนเองประสบทุกข์แล้วต้องการที่จะแสวงหาหนทางเพื่อปลดปล่อยตนออกจากทุกข์แล้วจึงจะนำสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ตาม จึงเริ่มต้นการบำเพ็ญบารมีเพื่อให้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า (พระรัตนปัญญาเถระ, 2540: 156) แต่วิธีการบำเพ็ญบารมีอาจจะแตกต่างจากพระโพธิสัตว์ฝ่ายมหายานที่มุ่งเน้น

ช่วยเหลือสรรพสัตว์ด้วยความเมตตากรุณา ฝ่ายเถรวาทจะบำเพ็ญด้วยตนเองจะเห็นได้จากการบำเพ็ญเมตตาบารมีที่ปรากฏในมหานิบาตชาดก ทศชาติชาดก (ช.ช. (ไทย) 28/296-420/229-245) ชาดกที่สามที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นสุวรรณสาม ตามเนื้อเรื่องท่านจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาผู้ตาบอด ภายหลังถูกกบิลยักษ์แผลงศรมาถูกได้รับบาดเจ็บสาหัส แต่ท่านก็ไม่ได้โกรธกลับแสดงเมตตาจิตและเทศนาทศพิธราชธรรมให้กบิลยักษ์ฟังด้วยอำนาจแห่งเมตตาธรรมทำให้ท่านหายจากอาการบาดเจ็บรอดชีวิตมาได้และบิดามารดาก็หายจากตาบอด

จากเรื่องนี้ทำให้เห็นว่า สุวรรณสามนั้นเพียงแสดงความเมตตาด้วยการไม่โกรธตอบต่อกบิลยักษ์ผู้ที่ทำร้ายตนเองจนเกิดอาการบาดเจ็บพร้อมกับแสดงทศพิธราชธรรมเพื่อให้เป็นผู้ปกครองที่มีคุณธรรมเป็นการแสดงความเมตตาต่อคนๆ หนึ่งเท่านั้นและไม่ได้เป็นการลงมือช่วยเหลืออะไรมากไปกว่าการแสดงออกทางจิตเมตตา ประเด็นของเรื่องนี้อาจตีความได้ว่านอกจากจะมีความเมตตาภายในจิตที่แสดงออกด้วยการไม่โกรธแล้วยังเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความมีปัญญาอีกด้วย เพราะการที่จะเทศนาได้นั้นจะต้องเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญามากพอที่จะกล่าวสิ่งใดออกมาแล้วจะทำให้กบิลยักษ์ผู้เป็นพระราชชายอมรับฟังได้ จึงมีข้อสังเกตว่า แม้จะแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญเมตตาบารมีของสุวรรณสามแต่ก็ยังมีนัยยะให้เห็นถึงความมีปัญญาที่แฝงอยู่ในตัวของสุวรรณสามที่เป็นพระโพธิสัตว์อีกด้วย

นอกจากนี้ การสร้างปัญญาของมหายานนั้นจะเป็นปัญญาที่ไม่ได้เกิดจากการเรียนรู้ด้วยตนเองเพียงอย่างเดียว แต่จะเป็นปัญญาที่มีลักษณะเกิดขึ้นจากการลงมือปฏิบัติและไม่ใช่เป็นการปฏิบัติกับตนเองเท่านั้น แต่เป็นการปฏิบัติกับสังคมหรือผู้อื่น รวมถึงปัญญาที่เกิดจากการสำรวจสิ่งต่างๆ รอบตัว หรือกับผู้ที่อยู่ในสังคมการอาศัยสิ่งต่างๆ เหล่านี้ จึงทำให้ปัญญาเพิ่มขึ้น แต่ทั้งนี้มหายานก็ไม่ได้ปัญญา แต่การพัฒนาเมตตาต่อกับปัญญาจะต้องสัมพันธ์กันคนเท่านั้น การเป็นพระโพธิสัตว์ของมหายานจึงต้องเกี่ยวข้องกับคน จะต้องไปแก้ไขคนและต้องช่วยเหลือคนที่เป็นใครก็ได้ แม้จะไม่มีปัญญาเป็นคนโง่เขลาที่ช่วยเหลือได้เช่นกัน ดังตัวอย่างในคัมภีร์วิมลเกียรติวิเทศสูตร ที่ได้กล่าวถึงบุคลิกลักษณะของพระโพธิสัตว์ที่ถูกยกย่องว่าเป็นผู้มีเมตตาที่ยอมที่จะทำบาปเสียบ้างก็เพื่อที่จะได้มีโอกาสลงไปโปรดสัตว์นรก เพราะในนรกนั้นหาผู้ที่ลงไปโปรดนั้นแสนยาก (ศ.ดร.สมภาร พรหมทา, [ออนไลน์], 25 พฤศจิกายน 2565) การกระทำเช่นนี้ก็เพื่อต้องการที่จะสื่อกับบุคคลที่ตกทุกข์ได้ยากจริงๆ ทำให้พระโพธิสัตว์ถูกมองว่าเป็นผู้ที่มุ่งเน้นช่วยเหลือบุคคลที่ตกทุกข์ได้ยากอย่างแท้จริง

แต่การเกิดขึ้นของปัญญาของเถรวาทนั้นจะเน้นการสั่งสมาธิหรือวิปัสสนา เพราะมองว่าการพัฒนาปัญญาอย่างแท้จริงจะต้องอาศัยการภาวนาด้วยการนั่งสมาธิหรือเจริญวิปัสสนานั้นเอง ทั้งนี้เถรวาทก็ไม่ได้ละทิ้งการช่วยเหลือคน แต่การช่วยเหลือคนๆ นั้นจะต้องมีปัญญาด้วยเรื่องนี้ได้สะท้อนออกมาเป็นแนวคำสอนเรื่องดอกบัว 4 เหล่าที่นำมาเปรียบเทียบกับบุคคล 4 จำพวก ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคล 4 จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล 4 จำพวกไหนบ้าง คือ 1. อุคฆฎิตัญญู (ผู้เข้าใจได้ฉับพลัน) 2. วิปจิตัญญู (ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ) 3. เนยยะ (ผู้ที่พอจะแนะนำได้) 4. ปทปรมะ (ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ) ภิกษุทั้งหลาย บุคคล 4 จำพวกนี้แลมีปรากฏอยู่ในโลก” (อง.จตุกก. (ไทย) 21/133/202) ซึ่งบุคคล 4 จำพวกเปรียบเหมือนกับบัว 4 เหล่า ดังนี้ จำพวกแรก อุคฆฎิตัญญู เปรียบเหมือนดอกบัวที่โผล่พ้นเหนือพื้นน้ำขึ้นมา พอสัมผัสสรัศมีพระอาทิตย์ก็จะบานทันที คือ ผู้ที่มีกิเลสน้อยเบาบางมีสติปัญญาแก่กล้า เพียงแค่ยกหัวขึ้นขึ้นแสดง ก็รู้แจ้งถึงธรรมได้ จำพวกที่สองวิปจิตัญญู เปรียบเหมือนดอกบัวที่เจริญเติบโตขึ้นมา พอดีกับผิวน้ำแลจก

บานในวันต่อมา คือ ผู้ที่มีกิเลสค่อนข้างน้อย มีอินทรีย์ปานกลาง ถ้าได้รับฟังคำสั่งสอน ก็สามารถรู้แจ้งเห็นธรรมได้ จำพวกที่สาม เนยยะ เปรียบเหมือนดอกบัวที่ยังจมอยู่ในน้ำ รอคอยเวลาที่จะโผล่ขึ้นจากน้ำ และบานในวันต่อๆ ไป คือ ผู้ที่มีกิเลสยังไม่เบาบาง ต้องหมั่นพากเพียรเล่าเรียน จึงสามารถรู้ธรรมได้ และจำพวกสุดท้าย ปทพรมะ เปรียบเหมือนดอกบัวใต้น้ำในโคลนตมที่มีอาจโผล่พ้นน้ำ อยู่เพียงใต้น้ำและเป็นอาหารของสัตว์น้ำ คือ ผู้ที่มีกิเลสหนา ไม่สามารถจะบรรลุธรรมอันพิเศษได้เลย

ประเด็นที่สอง พุทธปรัชญามหายานจะให้ความสำคัญต่อการเสียสละของตนเองเพื่อผู้อื่นมากกว่า แต่พุทธปรัชญาเถรวาทกลับสอนให้คนอื่นเสียสละซึ่งอะไรสำคัญกว่ากัน

ตามทัศนะของพุทธปรัชญามหายานจะมองว่า การเสียสละตนเองเท่านั้นสำคัญมากกว่าการสละผู้อื่นจะเน้นการลงมือทำให้อุ อยู่ให้เห็น เสียสละให้เป็นอย่าง ชื่อนี้จะทราบได้จากปณิธานของพระโพธิสัตว์ของฝ่ายมหายาน ที่จะมีลักษณะที่ต้องการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ยากลำบากจนไม่สนใจตนเอง แม้ตนเองจะมีความทุกข์ทรมานเพียงใดก็ตามจะทำทุกวิถีทางที่จะช่วยเหลือโปรดสัตว์ให้ได้รับความสุข การกระทำเช่นนี้สะท้อนออกมาให้เห็นปรากฏเป็นลักษณะของพระโพธิสัตว์ที่ว่า “พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีนิพพิทาแก่กล้าต่อสังสารวัฏ แต่ก็เป็นผู้หันพักตร์เข้าหาสังสารวัฏ พระโพธิสัตว์มีศรัทธาปราศหยาตต่อพระนิรวาณ แต่ก็เป็นผู้หันปฤษฎางค์ให้แก่พระนิรวาณ พระโพธิสัตว์สมควร ต่อการกัลยสรรพกิเลสแต่ก็ไม่ควรละเลยเสียให้สิ้น” (สมภาร พรหมทา, 2540: 8) ดังมีตัวอย่างกรณีของการเสียสละของพระโพธิสัตว์ที่เกิดเป็นลิงยอมสละตัวเองเพื่อไปแต่งงานเพื่อรักษาบริวาร และไม่ต้องการให้นางยักษ์ไปกินคน (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ชาญเสน, 2538) เรื่องนี้แสดงว่าการเสียสละตนเองนั้นสำคัญมากกว่าที่จะไปให้คนอื่นเสียสละแทนตนเอง หรือกรณีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่ประเทศเวียดนาม เมื่อวันที่ 11 มิถุนายน 2506 มีพระภิกษุชิว กวางดึก อายุ 72 ปี ท่านเป็นพระภิกษุณีกายมหายานในประเทศเวียดนามได้เผาตัวเองจนมรณภาพเพื่อประท้วงทางการเมืองต่อประธานาธิบดีของเวียดนามสมัยนั้น เพื่อเรียกร้องขอความเสมอภาคในการปฏิบัติทางศาสนา แต่ประธานาธิบดีก็ไม่ยอมผ่อนผันอ่อนข้อใดๆ ทั้งสิ้น ด้วยเห็นว่าเป็นแต่เพียงคำขู่ของพระสงฆ์คงจะไม่ทำจริง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), [ออนไลน์], 24 พฤศจิกายน 2565) การกระทำเช่นนี้เป็นการเสียสละชีวิตตนเองเพื่อรักษาประโยชน์ที่จะเกิดกับพระพุทธศาสนาและสังคมโดยรวมต่อมาภายหลังก็ทำให้เกิดเหตุการณ์มากมายและทำยที่สที่สุดก็เกิดสันติสุขภายในประเทศ

แม้แต่นวนคำสั่งสอนที่เกี่ยวกับการกินเจของชาวพุทธมหายานก็สะท้อนให้เห็นความเสียสละที่ประกอบด้วยเมตตาที่อยู่ภายในจิตใจที่ไม่ต้องการเบียดเบียนชีวิตสัตว์อื่นเพื่อให้ตนเองมีความสุขถึงแม้ตนเองจะไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตก็ไม่ควรที่จะไปสนับสนุนให้ผู้อื่นฆ่าเพื่อตนเอง ดังนั้น การหยุดกินเนื้อสัตว์ด้วยการกินเจที่เป็นผักไม่มีเนื้อสัตว์แทนจึงเป็นการกระทำที่บ่งบอกว่า เป็นผู้มีความเสียสละความสุขจากการกินเนื้อสัตว์ แม้การกินผักจะไม่มีรสชาติที่อร่อยหรือมีคุณค่าทางอาหารมากเท่ากับเนื้อสัตว์ก็ตาม

จากการที่แนวคิดพุทธปรัชญามหายานให้ความสำคัญต่อการเสียสละตนเองเพื่อผู้อื่น จึงทำให้มีข้อแตกต่างจากแนวคิดพระโพธิสัตว์ของเถรวาทที่แม้จะไม่ได้ปฏิเสธที่จะช่วยเหลือด้วยความมีเมตตากับคน แต่ทัศนคติบางอย่างถูกมองว่ามีความขัดแย้งกับคำดังกล่าว เช่น กรณีของพระเวสสันดรที่ยอมเสียสละพระโอรส พระธิดาและพระชายาบริจาคเพื่อเป็นทานกับชุกกพรหมณ์ หรือเสียสละช้างประจำเมืองจนทำให้บ้านเมืองเกิดความเสียหาย อาจมีคำถามโต้แย้งได้ว่า เหตุใดพระเวสสันดรจึงไม่ยอมเสียสละตนเองทั้งๆ ที่เป็นการบำเพ็ญ

ทานบารมีของตน แต่กลับไปเสียสละยอมบริจาคผู้อื่นแทนตน จากประเด็นนี้เองทำให้เกิดภาพในลักษณะที่ว่า พระเวสสันดรกลายเป็นผู้ไม่มีความเมตตายอมเสียสละแม้กระทั่งพระโอรสพระธิดาและพระชายาเพื่อประโยชน์อันจะทำให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ การกระทำดังกล่าวยอมไม่เป็นที่ถูกต้องตามหลักสัทธิมุขยชนที่คนยุคปัจจุบันต่างก็ยึดถือว่าเป็นสิ่งที่จะต้องปฏิบัติตาม

จากประเด็นข้อโต้แย้งดังกล่าวก็มีนักวิชาการฝ่ายเถรวาทได้มาอธิบายไว้พอจะสรุปได้ว่า การกระทำเช่นนั้นของพระเวสสันดรแสดงให้เห็นความเป็นผู้มีปัญญามองการณ์ไกล การบริจาคพระโอรสพระธิดาให้กลับชุกชุกพราหมณ์นั้นก็เพื่อจะให้มีโอกาสได้กลับไปอยู่ในเมืองสีพี ไม่ต้องมาลำบากใช้ชีวิตอยู่กลางป่าเขา จะสังเกตได้จากการตีค่าเพื่อไถ่ตัวของทั้งสองกุมารไว้จำนวนสิ่งของที่สูงมากเกินที่บุคคลสามัญทั่วไปจะหามาได้ตัวได้ ยกเว้นกษัตริย์หรือมหาเศรษฐีเท่านั้น และพระองค์คาดการณ์ไว้แล้วว่า ตัวชุกชุกพราหมณ์เองมาเพื่อต้องการหาคนเพื่อไปเป็นทาสรับใช้ แต่เพื่อพิจารณาเทียบเคียงกับค่าไถ่ตัวที่พระเวสสันดรตั้งไว้ เช่น ทาสชาย 100 คน และทาสหญิง 100 คน เป็นต้น เมื่อรวมทั้งสองอย่างนี้ก็มากเกินคัมแล้วเมื่อเทียบกับสองกุมารที่เป็นเพียงเด็กที่ไม่อาจจะนำไปใช้เป็นทาสรับใช้ได้ (พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี), 2513: 312-314) และภายหลังสิ่งที่คาดการณ์ไว้ก็เป็นจริงทุกประการ ดังนั้น สรุปได้ว่าการเสียสละพระโอรสพระธิดาให้เป็นทานจะได้ประโยชน์ดังนี้ ประการแรก ทำให้พระโอรสพระธิดาได้กลับไปสู่เมืองสีพีพ้นจากความยากลำบาก ประการที่สอง ทำให้พระเจ้ากรุงสีพีและราษฎรเกิดความเห็นใจในความทุกข์ยากของพระองค์ที่ต้องลำบากในป่าเขาลำเนาไพร และประการสุดท้าย ทำให้ได้ประโยชน์อย่างยิ่งใหญ่ คือ พระโพธิญาณอันมีคุณประโยชน์มหาศาลต่อมนุษยชาติ (บรรจบ บรรณรุจิ, 2549: 204-205)

จากคำอธิบายที่นำมาอ้างนี้ ก็เพื่อให้เห็นอีกแง่มุมหนึ่งของพระเวสสันดรที่ได้กระทำลงไปเช่นนั้น ไม่ใช่เพราะขาดความเมตตาแม้แต่ประโยชน์ของตนเป็นสำคัญ แต่กลับตรงข้ามพระองค์ทำไปด้วยจิตเมตตาที่ประกอบด้วยปัญญาสามารถที่จะคาดการณ์ไว้ล่วงหน้าและท้ายที่สุดก็เป็นตามนั้นทุกประการ แม้จะเป็นการบำเพ็ญทานบารมีก็ตามแต่ก็แฝงนัยยะของการใช้เมตตาและปัญญาไปด้วย ถึงกระนั้นก็ตาม การกระทำเช่นนี้ถ้ามองดูแบบผิวเผินก็อาจถูกโต้แย้งได้ว่า เป็นการทำให้มุ่งเพื่อประโยชน์ของตัวเองเป็นสำคัญโดยไม่สนใจจิตใจของคนอื่น แต่ตามทัศนะของเถรวาทแล้วการกระทำเช่นนี้ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ เพราะบุคคลที่จะเป็นเลิศกว่าผู้อื่นบางสถานการณ์ก็ไม่ควรที่จะต้องเสียสละตนเอง แต่ควรที่จะต้องใช้ปัญญา แม้การเสียสละผู้อื่นนั้นก็เกิดจากการพิจารณาโดยแยบคายแล้วว่า บุคคลเหล่านั้นจะต้องได้รับประโยชน์ในภายหลัง

4. บทสรุป

แม้ว่าแนวคิดพระโพธิสัตว์นั้นจะมีปรากฏอยู่ในแนวคำสอนทั้งสองฝ่ายก็ตาม แต่ตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นจะหมายถึงผู้ที่ตั้งใจและมีความมุ่งหมายที่จะบรรลุโพธิญาณหรือเป็นบุคคลที่บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต้องเป็นผู้มีปัญญาฉลาดเห็นภัย คือ ความเกิด แก่ เจ็บ และตายในวัฏสงสารว่าเป็นภัยที่น่ากลัวแล้วก็คิดที่จะหาทางพ้นจากภัยนั้น จึงได้นึกคิดตรึกตรองหาทางพ้นจากทุกข์นั้น ซึ่งการคิดหาทางพ้นจากทุกข์นี้เป็นแนวทางเบื้องต้นของความเป็นโพธิสัตว์ เมื่อตั้งความปรารถนาแล้วก็เริ่มการบำเพ็ญบารมีจนการจะได้บรรลุเป้าหมายสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าแล้วจึงแสดงธรรมเพื่อโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้นจากทุกข์ไปด้วย จากความยากลำบากและขั้นตอนที่ซับซ้อน รวมทั้งระยะเวลายาวนานในการบำเพ็ญบารมี จึงทำ

ให้แนวคำสอนเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ของพุทธปรัชญาเถรวาทไม่ถูกเน้นเพื่อสั่งสอนให้เกิดความเข้าใจอย่างจริงจังและแพร่หลายมากพอ แต่มุ่งเน้นแนวคำสอนเกี่ยวกับของการบรรลุเป็นพระอรหันต์ด้วยการปฏิบัติตนให้หลุดพ้นจากกิเลสสิ้นความทุกข์ที่เกิดจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์นี้ก็เป็นสิ่งที่ชาวพุทธฝ่ายเถรวาทมีความสนใจมากกว่าเป็นเหตุให้ไม่ค่อยปรากฏเห็นว่ามีผู้ประกาศตนเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อบำเพ็ญบารมีเป็นพุทธเจ้าในอนาคต ซึ่งมีความแตกต่างจากทัศนะของพุทธปรัชญามหายานที่มุ่งเน้นสอนให้ผู้นับถือมุ่งมั่นปรารถนาบรรลุพุทธภูมิ ตั้งจิตเพื่อขอเป็นพระพุทธเจ้าต่อไปในอนาคต เพราะมองว่าการเกิดเป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้นจึงจะสามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง ทั้งนี้พระโพธิสัตว์ก็ไม่จำเป็นต้องอยู่ในรูปมนุษย์เสมอไปเพราะระหว่างการทำเพ็ญบารมี พระโพธิสัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่างๆ ตามแรงของกรรม แม้จะเป็นผู้รู้ชัดในธรรมทั้งหลายตามเป็นจริง แต่ก็จะต้องไม่เป็นผู้ดวนดัดชั้นธปริพพาน มุ่งเน้นบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นเป็นหลักด้วยมหากรุณาพร้อมที่จะสละตนเองเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ นับเป็นหลักการที่สำคัญนับเป็นแกนกลางของพุทธปรัชญามหายาน แม้ว่าจะมีการแตกออกเป็นนิกายมากมายก็ตามแต่นิกายต่างๆ ก็ยังคงยึดมั่นในแนวทางการบำเพ็ญพระโพธิสัตว์มีจุดมุ่งเป้าปรารถนาพุทธภูมิบำเพ็ญตนเพื่อบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ของทั้งสองฝ่ายจะมีรายละเอียดในข้อปลีกย่อยที่ไม่ตรงกัน อย่างเช่น ประเด็นเมตตาเกี่ยวกับปัญญาที่พุทธปรัชญามหายานถูกมองให้ความสำคัญ เรื่องเมตตามากกว่าจะมีภาพสะท้อนออกในลักษณะที่เป็นบุคลิกภาพของพระโพธิสัตว์ที่ชาวพุทธมหายานนิยมเคารพบูชา มีพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หรือเจ้าแม่กวนอิม เป็นต้น ที่มีจุดเด่นในเรื่องของความเมตตาช่วยเหลือสรรพสัตว์ด้วยไม่แบ่งแยก ซึ่งอาจจะต่างจากฝ่ายเถรวาทที่จะเน้นในเรื่องปัญญา แม้จะบำเพ็ญเมตตาบารมีก็ยังแฝงไว้ด้วยการใช้ปัญญาดังมีปรากฏอยู่ในเรื่องของสุวรรณสามชาดก อีกประเด็นที่เกี่ยวกับพุทธปรัชญามหายานจะให้ความสำคัญต่อการเสียสละของตนเองเพื่อผู้อื่นมากกว่า แต่พุทธปรัชญาเถรวาทกลับสอนให้คนอื่นเสียสละแทนตัวเองเรื่องนี้จะสะท้อนจากภาพของพระเวสสันดรพระโอรสพระธิดาและพระชายา รวมถึงช้างประจำเมือง แต่ทั้งนี้ก็มีคำอธิบายตอบข้อโต้แย้งได้ว่า การกระทำดังกล่าวของพระเวสสันดรล้วนมีเหตุผลที่เกิดจากการใช้ปัญญาไตร่ตรองแล้วมารองรับไม่ได้ทำไปเพราะขาดความเมตตาหรือความเห็นแก่ตัวยอมเสียสละผู้อื่นให้ทุกข์ลำบากแทนตนแต่ประการใด อาจเป็นเพราะการเสียสละของฝ่ายเถรวาทไม่มีความเด่นหรือชัดเจนมากพอเมื่อเทียบกับแนวคำสอนของมหายานที่นำเอามาช่วยให้มีความสำคัญมากจนอาจกล่าวได้ว่า เป็นแกนกลางคำสอนของพุทธปรัชญามหายานในเรื่องของพระโพธิสัตว์กันเลยทีเดียว

บรรณานุกรม

- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ชาญเสน. (2538). **พระพุทธศาสนาแบบเถรวาท**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- บรรจบ บรรณรุจิ. (2549). **พระเวสสันดรชาดก มหาบุรุษแห่งหิมพานต์**. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- บุญย์ นิลเกษ. (2526). **พุทธศาสนมหายาน**. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- ประพจน์ อัครวิรุฬหการ. (2523). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ประทุม อังกูโรหิต. (2553). **พระมหาประณิธานของพระโพธิสัตว์ : ข้อโต้แย้งทางปรัชญา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี). (2513). **ปริทรรศน์เวสสันดรชาดก**. กรุงเทพฯ: เจริญชัยการพิมพ์.
- พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถร). (ม.ป.ป). **พระมาลัยลงไปโปรดสัตว์นรก**. กรุงเทพฯ: พ็อกเก็ต บุ๊คส์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2553). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระเพิ่มเติมครั้งที่ 1/เสริม)**. พิมพ์ครั้งที่ 14. กรุงเทพฯ: บริษัท ธนธัชการพิมพ์.
- พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร). (2545). **มุนีนาคที่ปนี**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า.
- พระรัตนปัญญาเถระ. (2540). **ชินกาลมาลีปกรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ(2544). **พุทธปรัชญา: สารและพัฒนาการ**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. (2543). **คำสอนฮวงโป**. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- เพชรรุ่ง เทียนปวีโรจน์. (2563). “พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรศิลปะศรีวิชัยที่ค้นพบในภาคใต้ของดินแดนประเทศไทยตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 8-13”. **วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลลา- นครินทร์**. ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 (2020): มกราคม-มิถุนายน 2563: 158.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วศิน อินทสระ. (2531). **สาระสำคัญแห่งพุทธปรัชญามหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาการ. _____.(2532). **พุทธปรัชญามหายาน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2546). **พุทธศาสนามหายาน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม. _____.(2552). **พุทธศาสนามหายาน (ฉบับปรับปรุงแก้ไข)**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม.
- แสง มนวิฑูร. (2517). **ชินกาลมาลีปกรณ์**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สมภาร พรหมทา. (2540). **พุทธศาสนามหายานนิกายหลัก**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมภาร พรหมทา, ศ.ดร. คำบรรยายเรื่อง “ความแตกต่างทางปรัชญาระหว่างเถรวาทและมหายาน”, บรรยายแก่นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เมื่อวันที่ 18 พฤศจิกายน 2561, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.youtube.com/watch?v=FC-XUXwNTFM> [25 พฤศจิกายน 2565]
- สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. (2498). **พระปฐมสมโพธิกถา**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), “พระพุทธรูปในเอเชีย”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.watnyanaves.net/en/book-reading/289/10> [24 พฤศจิกายน 2565]
- เสฐียร พันธรังสี, ศ.พิเศษ, ราชบัณฑิต. (2543). **พุทธศาสนามหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- เสถียร โพธิ์นันทะ. (2516). **ขุมนุมพระสูตรมหายาน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาการ. _____.(2543). **ประวัติพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย. _____.(2543). **กระแสพุทธธรรมฝ่ายมหายาน**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____.(2555). **ปรัชญามหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย.
อภิชัย โปธิประสิทธิ์ศาสตร์. (2520). **พระพุทธศาสนามหายาน**. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครพิมพ์.